

JELÖLTÁLLÍTÁS A 2009-ES EURÓPAI PARLAMENTI VÁLASZTÁSOKON

Várnagy Réka

(tanársegéd, Budapesti Corvinus Egyetem Politikatudományi Intézete)

ÖSSZEFOGLALÓ

Absztrakt: A 2009-es európai parlamenti választásokra politikailag instabil és turbulens helyzetben került sor Magyarországon, ami az európai tapasztalatokkal összhangban, lehetőséget teremtett az ellenzék és a kis pártok számára a protest szavazók és „szívükkel szavazók” megszólítására. A tanulmány arra keresi a választ, hogy ebben a politikai közegben a pártok milyen jelöltállítási stratégiát alkalmaztak, miben és mennyiben változtattak a 2004-es európai parlamenti választásokhoz képest. A jelöltállítási folyamat és a jelöltek elemzése során kitér a kiválasztás centralizáltságára és átláthatóságára illetve a szakmai és a politikai kritériumok érvényesítésére is. A választásokon így kétféle stratégia rajzolódik ki: míg a nagy pártok a jelöltek pártban betöltött pozícióját és európai parlamenti tapasztalatát egyaránt figyelembe veszik, fenntartva ezzel a magyar delegáció személyi folytonosságát, addig a kis pártok inkább a belpolitikai térre fókuszálnak és jelöltjeikkel a magyar választóknak üzennek.

Kulcsszavak: EP-választások ■ pártok, kiválasztás ■ MEP

A 2009-es európai parlamenti választások több szempontból is érdekes eredményeket hoztak Magyarországon: bár a kormánypártok tervestése már érzékelhető volt a választások előtt is, az SZDSZ 5% alatti teljesítménye illetve az MSZP 17%-os eredménye tette ezt először mérhetővé. A megerősödött Fidesz mellett megjelentek új pártok, amelyek közül a Jobbik kiemelkedően jó teljesítményt nyújtott 15%-os eredményével, illetve az LMP, amelynek 2,5%-os szavazati aránya az SZDSZ hasonló teljesítményéhez viszonyítva jelenthető meglepetést. A választásokon az MDF megismételte 2004-es bravúráját és nyert egy mandátumot az Európa Parlamentbe (EP). Az országgyűlési választások előtt egy évvel ezek az eredmények fontos üzenetet hordoztak a magyar politikai élet átalakulásáról, még akkor is, ha az EP-választások és a nemzeti parlamenti választások dinamikája sok szempontból eltérő, és az európai parlamenti választások a legtöbb országban „másodrendű” választásoknak te-

* Ez a tanulmány a TÁMOP 4.2.1.B-09/1/-KMR-2010-0005. sz. projekt keretében készült.

kinthetők. A másodrendű modell üzenete kettős: egyrészt az EP-választások háttérbe szorulnak a nemzeti választások mögött, másrészt inkább belpolitikai, semmint európai témákról szólnak (Hix–Marsh, 2006: 24.). Ennek ellenére vagy éppen ezért érdekes, hogy milyen szerepet tölt be az EP-választás a pártok stratégiájában? A tanulmányban a pártok jelöltállítási stratégiája felől közelítem meg ezt a kérdést: hogyan választják ki a pártok jelöltjeiket, milyen szelektációs mechanizmusok működnek egy EP-választás alkalmával és ezek mennyire eltérőek az országgyűlési választásokon alkalmazottaktól? Milyen üzenetet hordoznak a jelöltek a választók felé, és esetleg hogyan használhatók fel a pártok pozíciójának megerősítésében?

A belpolitikai dimenzió túl nem szabad megfeledkeznünk az EP-választások európai oldaláról, arról, hogy a nyertes jelöltek válnak országunk európai parlamenti képviselőivé (MEP¹). A jelöltállítási stratégia tehát azt is jelzi, hogy kiket tartanak a pártok megfelelő MEP-nek: milyen tapasztalat birtokában, milyen politikai háttérrel küldenek politikusokat az Európai Parlamentbe. Általános nézet, hogy az EP-be leginkább a parkoló pályára került politikusok kerülnek, akik általában egy hosszabb nemzeti karrierút végén lesznek európai parlamenti képviselők. Ilonszki azonban felhívja a figyelmet arra, hogy a nemzetközi tapasztalatok szerint a MEP-ek előtt nyitva állhat az út visszafelé, a nemzeti politikai színtér felé is,² és bár az első magyar delegáció képviselőinek tekintetében a kiválasztásnál erősen érvényesültek a politikai szempontok, új szelektációs kritériumok megjelenése várható (Ilonszki, 2009: 232–234.).

Magyarországon eddig csak két választásra került sor, 2004-ben és 2009-ben, így még nincs lehetőség általános következtetések megfogalmazására. A jelöltállítási stratégia elemzése mégis adhat egyfajta képet arról, hogy a belpolitikában hogyan használják ki a pártok az EP-választások adta lehetőségeit, illetve, hogy az európai szintéren mennyire konvergálnak a magyar szelektációs mechanizmusok és ezeken keresztül a magyar MEP-ek az európai mintákhoz. A tanulmány bemutatja az európai parlamenti választások általános jellemzőit és kitér az Európában megjelenő karriermintákra, majd a 2004-es választásokra történő rövid visszatekintés után a 2009-es választásokon megjelenő jelöltállítási stratégiákat elemzi. Az elemzéshez a fő támpontot a pártok hivatalos dokumentumai (alapszabály, kiegészítő rendelkezések) és a jelöltek önéletrajzai adták. A tanulmányban bemutatott hazai és nemzetközi eredmények nagymértékben támaszkodnak a 2009 tavaszán az Európai Parlament felkérésre készített, „The Selection of Candidates for the European Parliament by National Parties and the Impact of European Political Parties” címet viselő kutatás következtetéseire³. A kutatás során a hivatalos dokumentumok feldolgozása mellett interjúk készültek a 2004–2009-es ciklusban szereplő MEP-ekkel, illetve a magyar delegáció ügyeivel foglalkozó szakértőkkel, párthivatalnokokkal, amelyek anyagát anonim módon szintén felhasználtam a tanulmány megírása során.

AZ EP-VÁLASZTÁSOK ÁLTALÁNOS JELLEMZŐI

Az Európai Parlament képviselőit 1979 óta közvetlenül választják. A választások menetére vonatkozó alapelvek szerint a képviselői mandátumokat minden tagállamban arányos listás rendszerben osztják ki, amelynek keretén belül a preferenciális szavazás alkalmazása is megengedett⁴. A választások során bekerülési küszöb alkalmazása is lehetséges, de ez nem lehet több 5%-nál (Fábián, 2005: 63–64.). Az egyes országok által elérhető mandátumok számát a 2009-es választásokon a Nizzai Szerződés értelmében állapították meg, kiegészítve a 2004-ben csatlakozott Tízek csatlakozási szerződésében foglalt korrekciókkal (amely Csehországnak és Magyarországnak is két mandátummal többet jutatott a Nizzai Szerződésben foglaltakhoz képest).

Az Európai Unió intézményi szerkezetén belül az Európai Parlament jelentősége egyre nő (Győri, 2004), mégis általánosan elfogadott vélemény, hogy az EP-választások az országgyűlési választásokhoz képest kisebb értékűek, másodrendűek (Reif–Schmitt, 1980; Marsh, 1998), amit az európai választásokon jelentkező alacsony választási részvétel is alátámaszt. A másodrendű választás modellje azonban nemcsak eltérő szavazási hajlandóságot, hanem eltérő választási magatartást is jelez: mivel a szavazásnak nincs kormányalakítási következménye, a szavazók az európai választásokon hajlamosabbak a „szívük szerint” szavazni, s ennek eredményeképpen a kisebb pártok jobban szerepelhetnek az európai parlamenti, mint az országgyűlési választásokon. Az EP-választások lehetőséget adnak a büntető szavazásra is, ami az ellenzékben levő pártoknak kedvez (Hix–Marsh idézi Oppenhuist, 2006: 25.). A másodrendűség tehát azt sugallja, hogy a választók leginkább a belpolitikai helyzetre reflektálnak a szavazás során, figyelmen kívül hagyva a pártok állásfoglalásait az európai ügyekben. Ennek a modellnek részben ellentmond az a tapasztalat, hogy olyan pártok is jól, sőt a nemzeti választásokon elért eredményeiknél jobban teljesítenek az európai választásokon, amelyek erős európai állásfoglalással rendelkeznek. Ilyenek például a retorikájukban nem egyszer Európa-ellenes radikális pártok vagy a zöld pártok. Hix és Marsh tanulmányában ezt a két modellt teszteli az európai választásokon, és arra a következtetésre jutnak, hogy a másodrendű modell erősebben érvényesül, annak ellenére, hogy a radikális és zöld pártok, kormánypárti vagy ellenzéki szerepüktől függetlenül valóban jobban szerepelnek ezeken a választásokon (2006: 47–48.). Érdemes azonban kiemelni, hogy a régi tagállamok esetében ez az összefüggés sokkal egyértelműben jelentkezik mint az új tagállamoknál, ahol a kormányzati státusz és az integrációs ügyek hatása nem mutatható ki (uo.:48). Részben a másodrendű modell következményeként az EP-választások kampányai főleg belpolitikai üzeneteket hordoznak. Egyrészt a lakosságot kevésbé foglalkoztatják az európai kérdések, másrészt a pártok sem érdekeltek a markáns európai állásfoglalás megfogalmazására (Mattila–Raunio, 2006), sőt a nagy pártok kifejezetten hasonló uniós jövőképpel

rendelkeznek (Tuka, 2009). Hegedűs (2004) rámutat, hogy a rövid kampány-üzenetek nem is alkalmasak ilyen összetett témák tárgyalására, míg Fábíán (2005) arra hívja fel a figyelmet, hogy az európai választások időzítésének hatása van a kampány körülményeire és tematikájára is.

Az európai választások általános jellemzői nyomán úgy tűnik, hogy a pártok viselkedését és így jelöltállítási stratégiáját is főként a belpolitikai és/vagy pártbeli tényezők motiválják. A listás szavazás alapvetően a párt-szavazást erősíti, így a jelöltek személye háttérbe szorulhat. Ez különösen igaz a zárt listák alkalmazásánál, hiszen ez utat nyit a patronázs alapú jelöltállításnak, illetve kiélezheti a pártban megjelenő konfliktusokat. Az unió tagországainak többségében azonban flexibilis vagy nyitott listát alkalmaznak (Kovács, 2005), ahol a választóknak lehetőségük van a lista sorrendjét megváltoztatni vagy meghatározni. Az európai tapasztalatok azt mutatják, hogy a jelöltállítás folyamata sok esetben formalizált: a jelöltállítási folyamat javarészt az országgyűlési választásokon alkalmazott mechanizmusokra épül, amelyet néhány párt esetében egy belső kritériumrendszer egészít ki. Főleg az újonnan csatlakozott országok esetében jellemző a nyelvtudásra vagy végezetségre vonatkozó elvárások megfogalmazása, míg a jelöltállítási stratégia részeként több európai pártnál is megjelenik a belső kvóták alkalmazása, amelyek bizonyos csoportok – jellemzően a nők vagy fiatalok – képviselésének biztosítását célozzák. A jelöltállítással kapcsolatos döntéshozatal sok párt esetében erősen centralizált, a jelöltek kiválasztásának és rangsorolásának folyamatában jellemző a pártközpont vagy a felső vezetés vétőjogának megjelenése a döntéshozatali folyamatban, vagyis az, hogy a párt egy szűk testülete vagy esetleg a vezetője módosíthatja a formális döntéshozatali mechanizmus útján létrejövő listát, javasolhat új jelölteket vagy más sorrendet. Ez a centralizáltság még a flexibilis listák esetén is megjelenik, ami arra enged következtetni, hogy a jelöltek párt által meghatározott sorrendje ezekben az országokban is kritikus kérdés. Egyes országokban ez a vétőjog intézményesített, azaz az alapszabályban is megjelenik, míg máshol a felső vezetés informálisan gyakorolja azt (European Parliament Directorate General for Internal Policies, 2009⁵). Általánosságban elmondható, hogy az európai pártoknál a jelöltállítási folyamat menete az országgyűlési választások jelöltállítási modelljére épül, kisebb – formálisan vagy informálisan megjelenő – kiigazításokkal.

A listás szavazás során kiemelt figyelmet kapnak a listát vezető személyek, akik nem ritkán népszerű és jól ismert politikusok (Észtországban például 2009-ben a Centrum párt listáját Tallinn főpolgármestere vezette; 1999-ben Ausztriában Hans-Peter Martin, az ismert újságíró az SPÖ listájáról nyert mandátumot; az SZDSZ listájának élén 2004-ben pedig Demszky Gábor, Budapest főpolgármestere állt). Az ilyen húzónevek szerepeltetése egyértelműen a párt választási eredményeinek támogatását szolgálja, hiszen többen a választás-

tások után vissza is lépnek az EP-tagságtól. A listavezető nemcsak a zárt, hanem a nyitott listákat alkalmazó országokban is kiemelt fontosságú: Dániában, ahol a szavazók választhatnak, hogy egy pártlistára vagy a listán szereplő egy személyre szavaznak, a személyre leadott szavazatok többségét a listavezetők nyerték (European Parliament Directorate General for Internal Policies, 2009: 49.). Ennek megfelelően az európai országok többségében a pártok két szakaszra bontják a jelöltállítás folyamatát: első körben a listavezetőt vagy vezetőket választják meg, és csak második körben jelölik ki a lista többi tagját. De a pártlistákon gyakran esélytelen pozíciókban is találunk népszerű személyeket, akik a párt programjának támogatását hivatottak kifejezni. A jelöltállítási stratégia kritikus pontja azonban az esélyes helyen jelölt politikusok kiválasztása, akiknek jellemzőiről sokat mond az EP-megválasztott képviselőinek elemzése. A 2004-ben megválasztott Európai Parlament tagjainak vizsgálata kimutatta, hogy „az a korábbi feltételezés, hogy az Európai Parlament valamilye politikai elfekvő lenne, minden bizonnyal megdőlt” (Ilonszki–Jäger, 2006: 217.). A MEP-ek karriermintázata egyre inkább a szakmai háttér fontosságát emeli ki: a tagoknak kevesebb a nemzeti parlamenti és pártvezetői tapasztalata, megjelennek a párton kívüli politikusok. Ezzel párhuzamosan előtérbe kerül az európai politikai tapasztalat, a folytonosság jelentősége: 2004-ben a régi tagállamokban megválasztott MEP-ek 57%-a már korábban is tagja volt az EP-nek (uo: 222.)

VISSZATEKINTÉS: A 2004-ES EP-VÁLASZTÁSOK MAGYARORSZÁGON

A 2004-es európai parlamenti választásokra a 2002–2006-os kormányciklus közepén került sor. A 24 magyar európai parlamenti képviselő megválasztása a 2003. évi CXIII. törvény alapján arányos listás szavazással történt. A magyar választási rendszer zárt listát alkalmaz (a preferenciális választás bevezetésének vitájáról lásd Kovács, 2005). A választások alapvetően megfeleltek a másodrendű választások modelljének: a választásokon a választásra jogosultak 38,5%-a vett részt, a választásokon a legeredményesebben az ellenzéki Fidesz szerepelt (12 mandátummal), őt követte a kormánypárti MSZP szereplése (9 mandátummal), és a kis parlamenti pártok is meglepően jól teljesítettek (a SZDSZ két, az MDF pedig egy mandátumot nyert). A választásokon a parlamenten kívüli kis pártok eredménytelen szereplése elsősorban ugyan ellentmond az európai trendeknek, de ha megvizsgáljuk a pártok arculatát, kiderül, hogy zöld párt nem szerepelt a választásokon, a radikális, euroskeptikus Magyar Igazság és Élet Pártja pedig komoly szervezeti gondokkal küzdött. Az európai trendekkel összhangban a kampányt a belpolitikai üzenetek és a kormány–ellenzék harca uralta, amely során az európai témák háttérbe szorultak (Hegedűs, 2004; Batory–Husz, 2006). A pártok egy része nem is készített célzott programot a választásokra (ún.

Euromanifestot), illetve az elkészült dokumentumok sem szolgálták a vita alapját. Míg a két nagy párt, a Fidesz és az MSZP egymással csatározott, a kis pártok, az SZDSZ és az MDF saját arculatának felmutatását célozta meg (Bátory–Husz, 2007: 196.).

A pártok jelöltállítási stratégiája is ennek a célnak felelt meg: a kis pártok húzónevekkel kampányoltak, az MDF listáját Dávid Ibolya, a párt legnépszerűbb politikusa vezette, aki már a jelölés idején nyilvánvalóvá tette, hogy a mandátum elnyerése esetén visszalép a második helyen szereplő Olajos Péter javára. Az SZDSZ listájának élén is egy jól ismert politikus Demszky Gábor állt, akit Szent-Iványi István, szakpolitikus követett. A nagy pártok közül az MSZP szintén ismert politikusok szerepeltetésével kívánta megnyerni a választók bizalmát, a listájukat Kovács László pártelnök és Horn Gyula volt miniszterelnök vezették, akik a választások után lemondtak mandátumukról. Míg a kis pártoknál a választási eredmények egyértelműen a jelöltállítási stratégia sikerét mutatják, addig az MSZP esetén vitatható, hogy a régi, nagy nevek szerepeltetése mennyire volt előnyös. Elemzésükben Bátory és Husz rámutatnak a „jövő embereinek”, vagyis azoknak a politikusoknak a hiányára, akik hosszú távon is részesei lehettek volna a pártépítési stratégiának (2006: 200.). A Fidesz listájának élén szintén a párt ismert politikusai, Schmitt Pál és Szájer József szerepeltek, de ellentétben az MSZP-s társaikkal, ők vállalták a brüsszeli mandátum betöltését. A jelöltek átfogó elemzése azt mutatta, hogy a többi újonnan csatlakozó országhoz hasonlóan a magyar jelölteknel is erősebb volt a pártkarrier, a parlamenti és kormányzati háttér jelentősége a régi tagállamokban tapasztaltaknál, és a magyar pártok szelekciós logikája alapvetően hasonló a nemzeti és európai választások esetében (Ilonszki–Jáger, 2006: 222–223.).

A magyar pártok 2004-es jelöltállítási stratégiája összefoglalóan a belpolitikai helyzetre adott válaszként értelmezhető: a két nagy párt jelöltjei között alapvetően pártpolitikusokat találhatunk, akik erős pozíciójuk mellett általában szakpolitikai háttérrel is rendelkeztek. A hátrányból induló pártok mind igyekeztek húzóneveket szerepeltetni a listáik élén, akik visszalépésével azonban több, nemzetközi arculattal rendelkező képviselő is helyet kapott. A 2004-es választások során kevés új arc jelent meg a politikában, kivételként talán Demszky Gábor visszalépésével mandátumhoz jutott Mohácsi Viktória vagy a Fidesz listán szereplő, külföldön élő Schöpflin György említhető.

A 2009-ES EP-VÁLASZTÁS STRATÉGIÁJA

A 2004-es választások elemzése azt mutatta, hogy a pártok jelöltállítási stratégiája alapvetően a belpolitikai környezet ismeretében értelmezhető. Ez különösen igaz a 2009-es választásokra, amelyre igen turbulens politikai helyzetben került sor. Az öszödi beszéd nyilvánosságra kerülése után kialakult kormányválság,

a kormányzati koalíció szétesése, az intézményesült pártok irányában kialakult bizalomhiány és az így kialakult politikai vákuum, illetve az országgyűlési választások relatív közelsége egyaránt a belpolitikai kérdések és üzenetek túlsúlyát erősítette a választásokon. A választások lebonyolításának szabályai megegyeztek a 2004-es választási rendszerrel, azzal a kivétellel, hogy most Magyarországnak csak 22 mandátum jutott, így a pártok 66 (a mandátumszám háromszorosának megfelelő) jelöltet indíthattak listáikon.

A politikai helyzet eltérő lehetőségeket teremtett a pártok számára: a kormánypárti MSZP egyértelműen politikai veszteséggel számolhatott, amely a párton belüli pozícióharcok kiéleződéséhez vezetett. Az ismételten a legnagyobb ellenzéki párt szerepében induló Fidesz viszont az EP-választások megnyerésére számíthatott, így a jelöltállítás során is nagyobb teret kapott. A kis parlamenti pártok – az MDF és az SZDSZ – számára a 2009-es EP-választások újra csak a politikai túlélésről szóltak, ami mind a két pártban erős konfliktushelyzeteket teremtett. A kialakult politikai vákuumban a választásokon megjelentek illetve megmértettek a parlamenten kívüli pártok illetve új pártok is, többek között a Jobbik és az LMP. Számukra a jelöltállítási stratégia egyfajta karrierépítési lehetőségként jelentkezett, hiszen ismert politikusok hiányában itt tudtak új embereket bemutatni a választóknak. A 2009-es választásokon végül 8, az Országos Választási Bizottság által elfogadott pártlista versenyzett: közös listát indított a Fidesz és a KDNP, illetve az LMP és a Humanisták pártja, saját listával indult az MSZP, az SZDSZ, az MDF, a Jobbik, az MFC Roma Összefogás Párt és a Munkáspárt. Az alábbiakban a parlamenti pártok mellett a három európai mandátumot elnyert Jobbik és az első alkalommal szereplő LMP jelöltállítási stratégiájának elemzésére kerül sor.⁶ Az elemzés során elsőként a pártdokumentumok által szabályozott jelöltállítási folyamat kerül bemutatásra, majd annak alkalmazását vizsgálom meg a 2009-es választások során. A jelöltállítási stratégia részeként a fontosabb jelöltek bemutatására is kitérek.

A „nagy” pártok jelöltállítási stratégiája: az MSZP és a Fidesz–KDNP listája

A szocialista párt alapszabálya ad talán a legrészletesebb útmutatást a jelöltállítási folyamatról: az alapszabályban foglaltak alapján az európai parlamenti listáról a párt választmánya és az elnökség együttes javaslatára az MSZP kongresszusa dönt (MSZP alapszabály, 16. §). Az alapszabályt kiegészíti még egy, a jelöltállításra vonatkozó kvóta is, amely szerint a jelöltek 20 százalékának nőnek, illetve 20 százalékának fiatalnak (35 év alattinak) kell lennie. Az alapszabály lehetőséget biztosít egy speciális kritériumrendszer felállítására is, hiszen a szabályzat 21. paragrafusában az MSZP Választmánya az Országos Elnökség javaslata és az Európai Szocialista Párttal folytatott konzultáció alapján meghatározhatja a párt támogatásával induló európai parlamenti képviselő-jelöltek kiválasztásának elveit. Bár nincs adat ilyen kritériumrendszer alkalmazásáról a 2009-es választásokon, a szabályozás mégis érdekes, hiszen az európai test-

vérpárt, az Európai Szocialista Párt véleményének figyelembevételére irányuló törekvés egyedül az MSZP-nél jelenik meg intézményesített formában.

A viszonylag erősen szabályozott jelöltállítási folyamat ellenére a belpolitikai események és a pártban megjelenő konfliktusok erősen befolyásolták az MSZP stratégiáját. Meghatározó tényező volt a párt egyre csökkenő népszerűsége, amely erősen korlátozta a megnyerhető mandátumok és az esélyes pozíciók számát. A belső harcokat kiélezte, hogy a 2004–2009 között az EP-ben dolgozó magyar delegáció tagjainak többsége újrázni szeretett volna, míg új jelöltek, mint például Kökény Mihály és Cserei György is megjelentek a színen. A legnagyobb figyelem és harc így az első 3-5 hely körül alakult ki, amelyről a párt Elnöksége az MSZP szűkebb vezetésének (elnök, elnökhelyettesek, alelnökök, a frakcióvezető és az elnöki kabinet vezetője) javaslata alapján 2009. február végén döntött. A felső vezetői hatás tehát egyértelműen tetten érhető a döntéshozatali folyamatban, annak ellenére, hogy az elnökségi ülésen a 17 tag érdemi vitát folytatott a lista összetételéről. A lista az elnökségi döntés után a Választmány elé került, ahol a teljes lista összetétele is kialakult. A végső jóváhagyást a 2009. március 21-i tisztújító kongresszuson mondták ki a tagok.⁷

Az MSZP listán végül 66 név szerepelt, de érdemben csak a lista elején szereplő jelöltekkel lehet foglalkozni: bár visszatekintve már tudjuk, hogy a lista első négy helye volt befutó, az átfogó elemzés érdekében a következőkben a 2004–2009-es szocialista delegáció nagyságának megfelelő számú jelöltet tekintjük át. Az első kilenc helyen 6 újrainduló MEP-el találkozhatunk, ami jelzi a folytonosság szempontját a jelöltállítási szelekcióban. Ez utal arra is, hogy az Európai Parlamentben végzett munka bizonyos mértékig politikai tőkét jelenthet az újrjelölés során. Az újrászó képviselők munkájának elemzése kapcsán Bíró Nagy András megállapítja, hogy többségüknek a bizottsági munkájuk alapján erős közpolitikai profilt sikerült felépíteniük (Bíró Nagy András, 2010). Nem elhanyagolható azonban a régi MEP-ek itthoni támogatottságának fontossága sem, hiszen például Gurmai Zita az MSZP Nőtagozatának, míg Fazakas Szabolcs több megyei küldöttnek a támogatását is maga mögött tudhatta.

A politikai tőke, illetve a pártbeli pozíció az új képviselők esetében döntő tényező volt. Az első kilenc helyen három új jelölt szerepelt: Göncz Kinga listavezetői posztjával kormányzati munkáját honorálhatták, a hetedik helyen induló Cserei Gyula, az MSZP Külügyi Titkárságának vezetője, míg a nyolcadik helyen szereplő Kökény Mihály jelölése a kormányzati tapasztalat és a pártbeli beágyazottság fontosságára hívják fel a figyelmet. Az első kilenc hely, de még inkább a befutónak tartott első 3-5 hely vizsgálata során az egyik szembetűnő hiányosság az ifjúsági kvóta alkalmazásának elhagyása, ami a pártban is konfliktusok forrása volt. A kvóta „szabad alkalmazása”, azaz a fiatal jelöltek hátrébb sorolása jelzi, hogy a belpolitikai nyomás és a mindenkori pártérdek egyértelmű elsőbbséget élvez bármilyen belső szabályozás vagy akár európai

elvárás felett. A jelöltállítási stratégiában a női kvóta elve viszont kifejezetten szigorúan érvényesül, ami ebben a kontextusban nem feltétlenül a kvóta, hanem inkább a női jelöltek „erősségét” jelzi.

Bár a Fidesz az MSZP-hez képest szinte teljesen ellentétes politikai helyzetből futott neki a 2009-es EP-választásoknak, a jelöltállítási stratégiában sok hasonlóságot figyelhetünk meg. A Fidesz a legnagyobb ellenzéki pártként a nemzetközi tapasztalatok alapján is jó indulási pozícióra számíthatott, amire a belpolitikai helyzet – a kormány népszerűségének csökkenése, a kormányzati stabilitás megingása és a politikai botrányok – még inkább ráerősítettek. A Fidesz számára így az MSZP-nél jóval nagyobb tér nyílt a jelöltek kiválasztására és rangsorolására. A 12 európai parlamenti hely megőrzése és esetleges növelése reális cél lehetett a párt számára, visszatekintve pedig látszik, hogy a lista első 14 helye számított befutónak. Az elemzés során így az első 13-14 helyen jelölt politikusok jellemzőire is kitérek majd.

Az MSZP-hez hasonlóan a Fidesz alapszabálya is formalizálja a jelöltállítás folyamatát: a 99. §-ának értelmében a párt EP-listáján szereplő személyek nevére és sorrendjére a Választási Egyeztető Bizottság tesz javaslatot. A bizottság üléseit a párt elnöke hívja össze és vezeti, tagjai az Országgyűlési Képviselőcsoport vezetője, az Országos Választmány elnöke, az országos kampányfőnök, az Országos Elnökség által delegált egy fő, az Országos Választmány által delegált két fő és az Európai Néppárt magyar, európai parlamenti delegációjának a vezetője. A Bizottság által összeállított listáról a Választmány dönt, amelynek jogában áll meghatározni a jelöltté válás és a jelöltállítás szempontjait is. Ám hasonlóan az MSZP-hez ilyen kiegészítő kritériumrendszerrel a Fidesz esetében sincsen tudomásunk. A pártelnök kiemelt szerepe a Választási Egyeztető Bizottságban jelzi a folyamat centralizáltságát és garantálja a párt vezetésének befolyását a jelöltek kiválasztásában és rangsorolásában. Az Európai Néppárt esetleges befolyása a listaállításra a formalizált szabályokban nem dokumentálható, azonban a kutatás során megkérdezett résztvevők beszámolóiból kiderült, hogy a jelöltállítási időszakban sor került informális egyeztetésre⁸.

A jelöltállítási stratégiát illetően a Fidesznél is kiemelkedő szerepet kapott az európai tapasztalat: a választási lista első 12 helyén szereplők közül 9 a 2004–2009-es ciklusban is MEP volt. Többségük szakmai szempontból sikeresen beágyazódott az EP-munkájába, a lista második helyezettje, Szájer József például az egyik legaktívabb képviselő volt a 2004–2009-es ciklusban (Bíró Nagy András, 2010). Természetesen az újrjelölt MEP-ek belpolitikai tapasztalata sem elhanyagolható, bár a 2004–2009-es ciklus Fideszes tagjainál kevésbé volt jellemző az intézményesített politikai háttér (Ilonszki-Jáger, 2006:219). Ennek ellenére az európai parlamenti képviselők folyamatos kapcsolatban álltak az itthoni bázisukkal, többségük területi irodát is fenntartott.

A lista élén álló, az EP-listán első alkalommal jelölt képviselők esetében a belpolitikai tapasztalat a Fidesznél is kritikus tényező: az EP-lista negyedik il-

letve hatodik helyén álló Áder János és Deutsch Tamás a párt alapító tagjai közé tartozik, mind a ketten parlamenti, Deutsch pedig kormányzati múlttal is rendelkezik. Az erős pártkötődés azonban kevésbé volt jellemző a lista közepe, tehát az esélyes helyek vége felé található politikusoknál: a 12. helyen álló Kósa Ádám és a 14. helyen jelölt Hankiss Ágnes politikai múltja elhanyagolható, illetve a 13. helyen induló Győri Enikő is inkább a nemzetközi, európai kapcsolatok terén semmint a belpolitikában tevékenykedett megválasztása előtt⁹. A nemzeti parlamenti tapasztalat illetve a kormányzati múlt hiánya azt jelzi, hogy pályafutásuk kapcsolható ahhoz az európai trendhez, amely szerint az EP-ben a hagyományos pártkarriert befutó politikusok mellett megjelennek a szakpolitikai háttérrel rendelkező, párton kívüli jelöltek és képviselők is (Ilonszki–Jäger, 2006). A párton kívüliek jelenléte a lista további helyein is jellemző, de nem kizárólagos, hiszen a 18. helyen induló Ékes József 1998 óta országgyűlési képviselő, illetve jelenleg is frakcióvezető-helyettes.

A „kis” parlamenti pártok jelöltállítási stratégiája

A kis pártok számára a 2009-es európai parlamenti választás a politikai túlélésről szólt: az MDF számára a helyzet már ismerős volt a 2004-es választásokról, míg az SZDSZ-nek ez volt az első éles megmérettetése a kormánykoalíció konfliktusai óta. A szűkre szabott lehetőségek miatt mindkét pártban konfliktusok övezték az EP-lista állítását, amelyek a 2004–2009-es ciklusban szolgáló MEP-ek – név szerint Olajos Péter és Mohácsi Viktória – ki-, illetve visszalépéséhez vezettek.

Első lépésként ezeknél a pártoknál is érdemes megvizsgálni a jelöltállítási folyamat formális szabályait. Mind a két esetben erősen centralizált folyamatról beszélhetünk: az MDF-nél az Országos Elnökség tesz javaslatot a jelöltek személyére és sorrendjére, amelyről az Országos Választmány dönt. Az SZDSZ-ben a párt alapszabálya nem rögzíti a jelöltállítás szabályait, de a folyamat itt is hasonlóan zajlik: az Elnökség által tett javaslatról a párt Országos Választmánya dönt. Bár a szabályok a jelöltállítási folyamat egészére vonatkoznak, mind a két pártnál az első két helyezett megnevezése körül folyt érdemi vita.

A szűkre szabott lehetőségekre a két kis párt eltérően reagált: az SZDSZ első helyen újra a 2004-ben MEP-ként dolgozó Szent-Iványi Istvánt indította, ami a többi párthoz hasonlóan egyaránt jelzi az európai tapasztalat és a pártbeli beágyazottság fontosságát a szelekciós mechanizmus során. Második helyen azonban egy új jelölt, Béki Gabriella szerepelt, akinél az SZDSZ alapító tagjaként inkább az erős pártháttér és a nemzeti politikai tapasztalat dominált. Szintén erős embernek számít Demszky Gábor, Budapest főpolgármestere, aki 2004-ben összeférhetetlenség miatt mondott le EP-mandátumáról, igaz 2009-ben ő már csak a harmadik helyen indulhatott. Mohácsi Viktória, az SZDSZ másik MEP-je csak a negyedik helyen kapott szerepet, ami a jelöltállítással kapcsolatos konfliktus forrása volt: Mohácsi Viktória nem fogadta el a helye-

zést és végül elhagyta a pártlistát. Reakciója arra is rámutat, hogy a centralizált jelöltállítási folyamat az érintett felek számára sem volt átlátható, a visszacsatolási folyamatok a párton belül nem működtek, a MEP-ek előző ciklusban végzett munkájának hivatalos értékeléséről pedig semmit nem tudunk. Az SZDSZ az MSZP-hez hasonlóan nemcsak az esélyes helyeket használta ki a belpolitikai üzenetek közvetítésére, ugyanis a pártlista ötödik helyén Konrád György író állt, akinek szereplésével nemcsak a listát, de a népszerűségét veszített pártot is erősíteni kívánták.

Az MDF teljesen más jelöltállítási stratégiát választott és olyan embert keresett a lista élére, akinek nevével nemcsak az EP-választásokon viszi sikerre a pártot, de annak imázsáért is jelzi. A párt politikai arculatának kialakítása már az EP-választások előtt konfliktusok forrása volt, mert a pártvezetés által meghatározott irányvonal több párttag elképzelésével is ütközött. Ez a szembenállás akkor vált igazán élessé, amikor az Elnökség bejelentette, hogy az EP-lista élére Bokros Lajost, a Horn-kormány volt gazdasági miniszterét kívánja jelölni, míg második helyen Habsburg György, Habsburg Ottó fia szerepel. Míg az MDF vezetése Bokros Lajos pragmatikus, szakpolitikai hozzáállásától remélt szavazatokat, addig a tagok a párt hagyományaival való teljes szembefordulást látták a szocialista múltú politikus jelölésében. A Választmány végül szoros szavazási eredménnyel bár, de elfogadta az elnökségi listát, azonban a konfliktus ezzel nem zárult le. Az ellenállás több párttag és képviselő, többek között a volt MEP, Olajos Péter kilépését eredményezte a pártból, amely a parlamenti frakció felbomlásához vezetett. A párt így kettős nyomás alá került: egyrészt a szavazók bizalmának elvesztése az 5%-os küszöb elérését veszélyeztette, másrészt a párt belső széthúzása a szervezet teljes szétesésével fenyegetett. Az EP-választások eredményének ismeretében megállapíthatjuk, hogy a pártvezetés rövid távon elérte célját és az MDF színeiben bejutatta Bokros Lajost az EP-be. Kérdéses azonban, hogy a hosszú távú célt, a párt fennmaradását mennyire tudja párton kívüli politikus biztos pártháttér nélkül biztosítani.

A parlamenten kívüli pártok jelöltállítási stratégiája

A 2009-es EP-választások egyik legizgalmasabb kérdése a parlamenten kívüli pártok szereplése volt: az európai tapasztalatok alapján azt mondhatjuk, hogy két olyan párt jelent meg a magyar politikai színtéren, amelyeknek kedvezhet az európai parlamenti választások dinamikája. A protest szavazás a kis, radikális, sokszor Unió-ellenes érzelmet képviselő pártok számára lehet előnyös, akár csak a „másodrendű szavazás” modelljéből következő tét nélküli szavazás (amely során kormány- vagy koalícióalakítási stratégiát nem kell figyelembe venni). A 2004-es választások alkalmával a Magyar Igazság és Élet Pártja már megpróbált ebből előnyt kovácsolni, akkor elég kevés sikerrel. Az elmúlt öt évben azonban az uniós csatlakozást követő kiábrándultság, a politikában való csalódottság és a gazdasági nehézségek egyaránt hozzájárultak egy Európa-

kritikát megfogalmazó, radikális párt előretöréséhez. A Jobbik Magyarországért Mozgalom sikeresen használta ki a közhangulat változását és ennek megfelelően építette fel a párt programját és imázsát. A 2004-es választásokon még nem indult a párt, elsődlegesen az Európai Unió ellenes álláspontjukra hivatkozva, így első megmértetésére a 2006-os országgyűlési választások alkalmával került sor, amikor a MIÉP-pel alkotott választási szövetségben a Jobbik 2,2%-t ért el. A párt ismertségének és népszerűségének növeléséhez nagy mértékben hozzájárult Morvai Krisztina fellépése a 2006-os októberi események után, aki a párt vezető személyisége lett. A listaállítási hivatalos folyamatáról keveset lehet tudni, hiszen a Jobbik alapszabálya nem nyilvános. A lista alapján arra következtethetünk, hogy a Jobbik jelöltállítási stratégiájában a húzónevek szerepeltetése mellett az új politikai arcok (Szegeci Csánád, a Jobbik egyik alapító tagja a lista harmadik helyén, és Szima Judit, a Tolna Megyei Rendőr Szakszervezet alapítója a lista negyedik helyén) bemutatása is szerepelt. A pártépítési stratégia részeként a Jobbik elsőként jelentette meg 24 fős listáját a Választási Irodánál, és elsőként adta le a szükséges 20000 ajánlószelvényt is.

A választások másik új pártja, a Lehet Más a Politika (LMP) szintén építhetett a másodrendű szavazás modelljéből adódó előnyökre, így az LMP stratégiailag előnyös pozíciót választott a bemutatkozásra. Nem egyedi eset egy új párt megjelenése az EP-választásokon: a 2007-es választásokon Bulgáriában az Állampolgárok Bulgária Európai Fejlődéséért párt jelentős sikert aratott első megmértetése alkalmával (European Parliament Directorate General for Internal Policies, 2009¹⁰). A kis pártok területvesztése és a választók kiábrándulása egyaránt kedvezhetett egy új szereplő színre lépésének, igaz az EP-választások érdektelensége és az általános kiábrándultság visszatartó erőt képviseltek.

Az LMP alapszabályában foglaltak szerint a jelöltállítási folyamat az országgyűlési és az európai választások alkalmával ugyanazt a protokollt követi: a párt választmánya részt vesz a választásokon a párt által elindított jelöltek kiválasztásában, míg a párt által elindítandó vagy támogatandó jelöltek jóváhagyása a kongresszus kizárólagos hatáskörébe tartozik. Az alapszabály 32. §-a egy kvótát is megállapít: a párt országgyűlési és európai parlamenti listáin egymás után legfeljebb két azonos nemű jelölt következhet. Ebben a keretben az LMP számára adott volt a feladat: olyan listát kellett összeállítania, amelyen egyrészt be tudta vezetni a párt vezető arcait a magyar belpolitikába, másrészt pedig olyan támogatókat kellett szerepeltetnie, akik ismertek, de nem hiteltelenítik el a párt „frissességét”, újdonságát. A párt listájának elején itt is a párt húzónevei szerepeltek, akik közül néhányan most kezdték el politikai pályafutásukat (mint például Szabó Tímea listavezető, emberi jogi aktivista, a Magyar Helsinki Bizottság munkatársa), néhányan pedig már rendelkeznek politikai tapasztalattal (jellemzően a Fidesznél vagy az SZDSZ-nél), de nem a politika élvonalából igazoltak át. Az LMP arculatával összhangban a jelöltek

jelentős részénél erős civil háttér figyelhető meg, többen hazai vagy nemzetközi NGO-knál töltöttek be vezető pozíciókat. A listán szereplő támogatók pedig jellemzően a kulturális életből érkeztek (a listán szerepel Cserhalmi György színművész és Fullajtár Andrea színművésznő is), sokan a fiatalok számára vonzó underground zenei élet egyéniségei mint például a 16. helyen szereplő Lovasi András a Kispál és a Borz frontembere vagy a 19. helyen szereplő Kardos-Horváth János, a Kaukázus együttes frontembere.

ÖSSZEFOGLALÁS

A pártok jelöltállítási stratégiáját áttekintve arra a következtetésre juthatunk, hogy míg a nagy pártoknál a lista összeállítása a jelöltek politikai tőkével (belpolitikai és európai tapasztalatával) illetve a párton belüli erőviszonyokkal magyarázható, addig a kis pártok a listaállításnál egyértelműen a belpolitikai üzeneteket állították előtérbe. A 1. táblázat a jelöltek általános jellemzőit mutatja be: az EP-választások kapcsán a férfi és női jelöltek arányának megoszlása mindig kritikus kérdés, az uniós esélyegyenlőségi elvárások kapcsán, a parlamenti és kormányzati tapasztalat (amiben a megválasztás előtti és a megválasztás idején tartó pozíció egyenlő súllyal szerepel) a jelöltek belpolitikai beágyazottságára utal, míg a 2004–2009-es ciklusban betöltött európai parlamenti mandátum a folytonosságra enged következtetni.

1. táblázat. A 2009-es EP-választások jelöltjeinek jellemzői

	Nők száma és aránya a listán		Vezető párttiszttség*		Parlamenti tapasztalat		Kormányzati tapasztalat		MEP 2004-2009	
	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%
Fidesz (22)	7	32	11	50	9	41	5	23	9	41
MSZP (22)	6	28	10	45	11	50	8	36	8	36
SZDSZ (22)	5	23	9	41	5	23	1	4	1	4
MDF (22)	2	9	13	59	6	28	2	9	0	0
Jobbik (22)	5	23	9	41	3	14	0	0	0	0
LMP (22)	9	41	3	14	0	0	0	0	0	0

* országos, megyei és tagozati vezető pozíciók

A 1. táblázat adatai is megerősítik azt a tapasztalatot, hogy a jelöltek többsége 2009-ben is erős pártháttérrel és jelentős belpolitikai tapasztalattal rendelkezik. Ebben az új pártok sem tudnak újat mutatni: a vezető párttisztéget betöltők aránya még ezeknél a pártoknál is viszonylag magas. A jelöltállítás folyamán érvényesülni látszik a nők jelenlétére vonatkozó uniós elvárás, hiszen a legtöbb pártnál 20% felett van a női jelöltek aránya. Az újrjelölési ráta jelzi a

folytonosság megjelenését a szelekciós mechanizmusok között, ebben a jelölt-állítási stratégia igazodik az európai trendekhez. A jelölteknel megjelenő folytonosságból mégsem lehet az európai politikai szintér és a belpolitikai átjárhatatlanságára következtetni, mint ahogy azt sem lehet kijelenteni, hogy az európai karrier a politikai életpálya lezárását jelentené, hiszen főleg a kis pártoknál sok olyan jelölttel találkozhattunk, akik az európai választásokon történő megjelenésükből vagy sikeres szereplésükből belpolitikai tőkét szeretnének kovácsolni. Az, hogy az európai politikai tapasztalat mennyire hasznosítható a hazai szintéren és hogy ez mennyire kapcsolható az egyes pártok belpolitikai pozíciójához, majd csak a jövőben dönthető el.

2. táblázat. A 2009-es EP-választások jelöltjeinek és a mandátumot szerzett képviselőknek a tulajdonságai

	Összes jelölt		Összes képviselő	
	Fő	%	Fő	%
Női politikus	34	26	8	36
Vezető párttiszttség	55	42	14	64
Parlamenti tapasztalat	34	26	12	54.5
Kormányzati tapasztalat	16	12	7	32
MEP 2004-2009	18	14	12	55

A 2. táblázat adatai még inkább alátámasztják a politikai beágyazottság fontosságát: a megválasztott képviselők többsége rendelkezik parlamenti tapasztalattal, illetve töltött be vezető párttisztiséget, nagy hányaduk pedig kormányzati pozíciót is kapott politikai pályafutása során. Ebben a tekintetben az adatok a 2004-es választásokhoz képest nem mutatnak új irányt: a parlamenti tapasztalattal rendelkező képviselők aránya szinte teljesen azonos (2004-ben 54,1%, míg 2009-ben 54,5%), míg a kormányzati tapasztalattal rendelkező MEP-ek aránya nőtt (2004-ben 20,8%, 2009-ben pedig 32%). A folytonosság is tetten érhető a magyar delegáció tagjainál, még úgy is, hogy több újrainduló MEP a pártjának választási sikertelensége miatt nem került be a képviselők közé. A professzionalizáció ellenére 2009-ben is igaz az a megállapítás, miszerint a magyar pártok szelekciós mechanizmusai a hazai szintéren szerzett politikai tőkét preferálják, és az európai karriermintákhoz képest kisebb teret engednek a pártokon kívülről érkezőknek. A centralizált kiválasztási folyamat, a pártközpontok befolyása tehát pártpatronázs alapú jelöltállítás eredményeznek, ami még az erős szakpolitikai arculattal rendelkező képviselőknél is fontos tényező. Bár a jelöltek és a képviselők között már megjelennek a párton kívüliek és az új emberek, még nyitott kérdés, hogy ők mennyire tudnak beágyazódni az európai delegációba, vagy esetlegesen milyen mértékben tudják felhasználni európai tapasztalataikat a magyar politikai szintéren.

JEGYZETEK

- ¹ A tanulmányban a nemzetközi szakirodalomban elfogadott MEP, azaz Member of the European Parliament rövidítést használom.
- ² Az európai tapasztalatokról lásd Verzichelli–Edinger (2005).
- ³ A kutatás magyarországi vezetője Ilonszki Gabriella. A kutatás eredményei megtalálhatók az Európa Parlament honlapján: <http://www.europarl.europa.eu/activities/committees/studies/searchPerform.do?page=14&language=HU>
- ⁴ Írországban, Észak-Írországban és Máltán egyéni átvihető szavazatos (STV) rendszer van érvényben.
- ⁵ <http://www.europarl.europa.eu/activities/committees/studies/searchPerform.do?page=14&language=HU>
- ⁶ A közös listaállítás miatt a KDNP és Fidesz illetve az LMP és a Humanista Párt elemzésére együtt kerül sor.
- ⁷ Érdemes megjegyezni, hogy Gyurcsány Ferenc, akkori miniszterelnök ezen a kongresszuson jelentette be lemondását, így az európai parlamenti lista kérdése erősen a háttérbe szorult.
- ⁸ Az anonim interjúk 2009 tavaszán a „The Selection of Candidates for the European Parliament by National Parties and the Impact of European Political Parties” című kutatás keretében készültek.
- ⁹ Kósa Ádám a civil szférából érkezett, aki elnökként tevékenykedett a Fogyatékos Emberek Szövetségeinek Tanácsában; Hankiss Ágnes a Hamvas Béla Kulturakutató Intézet igazgatója volt; míg a pártpolitikához a legközelebb álló pozíciót Győri Enikő töltötte be, aki a Fidesz frakció EU-munkacsoportjának stábfőnöke volt.
- ¹⁰ <http://www.europarl.europa.eu/activities/committees/studies/searchPerform.do?page=14&language=HU>

IRODALOM

- Bátory Ágnes–Husz Dóra (2006): Az első magyarországi európai parlamenti választások. In: Hegedűs István (szerk): *A magyarok bemenetele. Tagállamként a bővülő Európai Unióban*. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, Budapesti Corvinus Egyetem Politikatudományi Intézet, Budapest, 181–214.
- Bíró Nagy András (2010): Európai Parlament: politikai elfekvő vagy ugródeszka? In: *Kommentár* 2010 (2): 97–107.
- Fábián György (2005): Európai parlamenti választások és választási rendszerek. In: *Politikatudományi Szemle* 2005 (2): 59–88.
- Győri Enikő (2004): *A nemzeti parlamentek és az Európai Unió*. Osiris Kiadó, Budapest
- Hegedűs István (2004): Magyar pártok – európai választások. Négy eshetőség, hat szempont – a tizenkét csillag árnyékában. In: *Politikatudományi Szemle*, 2004 (3): 165–176.
- Hix, Simon–Michael Marsh (2006): Az európai parlamenti választások üzenetei: büntetés vagy tiltakozás? In: Tóka Gábor–Bátory Ágnes szerk. (2006): *A 2004. évi európai parlamenti választások*

- tások*. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Századvég Kiadó, Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest, 23–46.
- Ilonszki Gabriella (2009): *Képviselőik és képviselet Magyarországon a 19. és 20. században*. Akadémia Kiadó, Budapest.
- Ilonszki Gabriella–Jáger Krisztina (2006): A magyarországi delegáció az Európai Parlamentben 2004–2006: hasonlóságok és eltérések. In: Hegedűs István (szerk): *A magyarok bemenetele. Tagállamként a bővülő Európai Unióban*. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, Budapesti Corvinus Egyetem Politikatudományi Intézet, Budapest, 215–238.
- Kovács László Imre (2005): Az Európai Parlament tagjai megválasztásának magyar rendszere. In: *Politikatudományi Szemle* 2005 (2): 21–58.
- Laczkóné Tuka Ágnes (2009): *Az Európai Uniók színe és fonákja*. Publiikon Kiadó, Budapest
- Marsh, Michael (1998): Testing the second-order elections model after four European elections. In: *British Journal of Political Science* 28 (2): 591–607.
- Mattila, Mikko–Tapiro Raunio (2006): Mennyire egyezik a pártok és szavazóik véleménye az európai integráció kérdésében. In: Tóka Gábor – Batory Ágnes szerk. (2006): *A 2004. évi európai parlamenti választások*. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Századvég Kiadó, Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest, 131–151.
- Reif, Karlheinz–Hermann Schmitt (1980): Nine second-order national elections: a conceptual framework for the analysis of European election results. In: *European Journal of Political Research* 19 (1): 31–54.
- Verzichelli, Luca – Michael Edinger (2005): A critical juncture? The 2004 European elections and the making of a supranational elite. In: *The Journal of Legislative Studies* 11 (2): 254–274.
- The Selection of Candidates for the European Parliament by National Parties and the Impact of European Political Parties, European Parliament, Directorate General for Internal Policies, March, 2009. Letöltve az Európai Parlament honlapjáról: <http://www.europarl.europa.eu/activities/committees/studies/searchPerform.do?page=14&language=HU> (2010. február 10-én)
- Fidesz – Magyar Polgári Szövetség Alapszabálya letöltve a Fidesz honlapjáról, www.fidesz.hu (2010. február 10-én)
- A Lehet Más a Politika Alapszabálya, letöltve az LMP honlapjáról www.lehetmas.hu (2010. február 10-én)
- A Magyar Demokrata Fórum Alapszabálya letöltve az MDF honlapjáról, www.mdf.hu (2010. február 10-én)
- A Magyar Szocialista Párt Alapszabálya letöltve az MSZP honlapjáról, www.mszip.hu (2010. február 10-én)
- A Szabad Demokraták Szövetségének Alapszabálya letöltve az SZDSZ honlapjáról, www.szdsz.hu (2010. február 10-én)
- Az Országos Választási Iroda honlapja: <http://www.valasztas.hu>